

PATRYCJA PAŁKA, PIOTR ŻMIGRODZKI

Z zagadnień opisu leksykograficznego przymiotników relacyjnych (na przykładzie przymiotników z sufiksem *-owy*)*

1. Wprowadzenie

Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest omówienie problemów teoretycznych związanych z przymiotnikami z formantem *-owy*, a przede wszystkim wykazanie różnorodności w sposobie opisywania interesujących nas jednostek leksykalnych w słownikach. Różnorodność ta często bowiem objawia się brakiem konsekwencji w opisie leksykograficznym.

Rozważania nasze będą podzielone na trzy części: najpierw przedstawimy najważniejsze ustalenia teoretyczne na temat przymiotników na *-owy*, jakie daje się wydobyć ze współczesnych opracowań gramatycznych; w następnej kolejności analizować będziemy dostępny materiał leksykograficzny, wybrany z trzech nowszych słowników ogólnych: SWJPDun, ISJP i USJP; w części zaś końcowej przedstawimy wstępną koncepcję opracowania tych przymiotników w WSJP.

1.1. Produktywność formantu *-owy*

Derywacja afiksalna, a z taką mamy do czynienia w przypadku przymiotników zakończonych na *-owy*, to w języku polskim podstawowy, a zarazem najczęstszy sposób tworzenia nowych jednostek leksykalnych. Co więcej, format *-owy* wykazuje się ogromną aktywnością słowotwórczą i jak piszą autorzy tzw. żółtej gramatyki, cechuje się on „nieograniczoną niemal produktywnością” (Grzegorzczkowska, Puzynina 1984: 328). Z ustaleń H. Jadackiej wynika, iż przyrostek *-owy* razem z sufiksami *-ski* oraz *-ny* znajduje się w pierwszej trójce najbardziej produktywnych formantów, a co ważne, ma on przewagę nad formantem *-ny*, o czym decydują względy morfologiczne (zob. Jadacka 2001: 60–62, 101–102). Zauważalny we współczesnej polszczyźnie przyrost nowych przymiotników

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007–2012 jako projekt rozwojowy (R 17 004 03).

zakończonych na *-owy* wynika bowiem wprost z łatwości tworzenia kolejnych derywatów, co zdaniem A. Grybosiovej łączy się z oddziaływaniem dwóch ogólnych zjawisk językowych, jakie występują w słowotwórstwie. Pierwszym z nich, jak uważa badaczka, jest „usuwanie alternacji jako współformantu, będącego rezultatem jednej z kolejnych operacji przekształcających podstawę w procesie derywacji”, zaś drugim — „osłabienie różnicy między derywacją a fleksją wskutek wzrastającej regularności słowotwórczej” (Grybosiova 2003: 85). Pierwsze zjawisko łączy się z atrakcyjnością, a więc i produktywnością formantów nie wywołujących zmian alternacyjnych w wygłosie tematu, a są to sufiksy rozpoczynające się od samogłoski *a*, czyli *-ark(a)*, *-acz*, *-arni(a)*, *-alni(a)*, *-alnik* oraz formanty zawierające właśnie morfem *-ow-*, jak *-ow(y)*, *-owiec*, *-ownik*, *-ownictwo*, *-ownia*, *-owość*. Grybosiova podkreśla, że aktywność słowotwórcza przyrostka z morfemem *-ow-* we współczesnej polszczyźnie nie jest czymś nowym, lecz przypomina trwające do niedawna „zjawisko ekspansji końcówek fleksyjnych zawierających ten morfem, a więc *-owi*, *-owie*, *-ów* (Grybosiova 2003: 86). Formant *-owy* jest jednak nie tylko bardzo produktywnym środkiem budowania nowych przymiotników, zwłaszcza tych derywowanych od podstaw obcych, a nienotowanych jeszcze przez najnowsze słowniki języka polskiego, jak *focusowy* (*badania focusowe*) *offowy* (*spektakl offowy*) czy *multipleksowy* (*multipleksowy rejestrator wizji*). Omawiany tu sufiks rywalizuje ponadto z innymi formantami, głównie ze wspomnianym wcześniej formantem *-ny*, czego rezultatem jest zjawisko tzw. dubletów słowotwórczych. Przymiotniki zakończone na *-owy* współwystępują mianowicie i konkurują z derywatami utworzonymi już wcześniej od tej samej podstawy, by wymienić tylko takie przykłady, jak *śnieżny/śniegowy*, *kwiatny/kwiatowy* czy *drożny/drogowy*, *polny/polowy* oraz *wieczorny/wieczorowy*¹. Jak pisze D. Buttler, te współwystępujące formacje przymiotnikowe niekiedy „funkcjonują na zasadzie wariantów, nie zróżnicowanych pod względem semantycznym”, np. *aferowy/aferalny*², „niekiedy zaś stanowią odrębne jednostki leksykalne o zakresach całkowicie różnych”, np. *godzinowy/godzinny*³, „a w wielu wypadkach charakteryzuje je częściowa wymiennność wobec nieskończonego jeszcze podziału znaczeń”, np. *śniegowy/śnieżny*⁴ (Buttler 1984: 340). Przywołane zjawisko jest o tyle ważne, że pojawianie się przymiotnikowych dubletów słowotwórczych jest procesem bardzo żywotnym we współczesnym języku polskim, o czym świadczą coraz to nowsze pary, jak choćby *medialny/mediowy* (występujący w następujących ko-

¹ Przykłady podajemy za: Grybosiova 2003: 86, Buttler 1984: 350, 351. Na temat pary *polny/polowy* zob. też Miodek 1983: 70–71.

² Jak podaje USJP, *aferowy* to przym. od *afery* (w znaczeniu ‘nieuczciwe, oszukańcze, kolidujące z prawem przedsięwzięcie, zwykle z udziałem wielu osób’), np. *przestępczość aferowa*. Natomiast *aferalny* to ‘mający charakter, znamiona afery, przestępstwa’: *Sprawa miała posmak aferalny*.

³ *Godzinny* oznacza ‘trwający godzinę’ (*godzinne przemówienie, godzinna przerwa*). Przymiotnik *godzinowy* oznacza z kolei ‘mający związek z godziną, odnoszący się do godziny jako jednostki czasu’ (por. *harmonogram godzinowy, stawka, wskazówka godzinowa*) (zob. SJPDun).

⁴ Buttler zauważa, że leksem *śnieżny* ma jedno własne znaczenie, którego brak przymiotnikowi *śniegowy*, mianowicie ‘taki jak śnieg, w kolorze śniegu, biały jak śnieg’. Nie możemy zatem powiedzieć *śniegowe zęby* czy *śniegowa siwizna*. Zamiennie jednak można używać tych dwóch formacji w takich połączeniach wyrazowych, jak *pokrywa śnieżna/śniegowa, burza śnieżna/śniegowa* czy *zaspasy śnieżne/śniegowe* (Buttler 1984: 346–347).

lokacjach: *dom mediowy, strategia mediowa, badania cross-mediowe*), *okienny/oknowy* (*wyświetlacz oknowy*) czy *modny/modowy* (*święto modowe, branża modowa*)⁵. Tworzenie nowych przymiotników pochodnych od tej samej podstawy należy powiązać nie tylko z dążeniem do uproszczenia języka, wynikającym z atrakcyjności fonetycznej, która tkwi w braku modyfikacji tematu oraz rozpoczęciu sufiksu w postaci samogłoski, co pozwala uniknąć trudnych do wyartykułowania zbitek spółgłoskowych. Z drugiej bowiem strony dublety słowotwórcze są efektem oddziaływania takiej tendencji w języku, która ma na celu osiągnięcie przez jednostki leksykalne coraz większej precyzji znaczeniowej.

1.2. Wielomotywacyjność przymiotników zakończonych na *-owy*

Jak napisano wcześniej, Grybosiowa wspomina również o drugim ogólnym zjawisku językowym w słowotwórstwie, które dotyczy „wzrastającej w niektórych kategoriach słowotwórczych regularności i przewidywalności rezultatu derywacji”, a przejawia się między innymi w formie uchylenia ograniczeń w tworzeniu przymiotników denominalnych z formantem *-owy* (Grybosiowa 2003: 87). Uchylenie, o jakim wspomina badaczka, można odnieść zarówno do wzrastającej liczby adiektywów derywowanych od rzeczowników abstrakcyjnych zakończonych na *-ość*, np. *wolnościowy, efektywnościowy, postsolidarnościowy* (USJP), jak też wiąże się z rosnącą frekwencją przymiotników z sufiksem *-owy* tworzonych od rzeczowników dewerbalnych typu *-enie, -anie*, np. *zgłoszeniowy, mieszkaniowy, obciążeniowy* (USJP). Przyrost tego rodzaju adiektywów można również tłumaczyć terminologizacją języka oraz tendencją do powstawania twórców seryjnych i powielania określonego, regularnego modelu derywacji (zob. Grybosiowa 2003: 87–92, Grybosiowa 1980). Zwraca się także uwagę na obecność przymiotników z *-owy* motywowanych przez podstawy czasownikowe. Choć zjawiska tego nie uwzględnia się na przykład w „żółtej gramatyce”, gdyż formant *-owy* nie pojawia się w opisie derywatów dewerbalnych w ogóle (zob. Kallas 1984: 415, tabela), lecz opisuje się go tylko w derywatach odrzeczownikowych, odprzysłówkowych oraz od wyrażen przyimkowych, to nie umyka ono uwadze badaczy. Píše o tym między innymi K. Kleszczowa, zaznaczając, że „najbardziej uderzające w porównaniu ze stanem staropolskim jest derywowanie przymiotników za pomocą *-owy* od rzeczowników niesubstancjalnych, także od czasowników, np. *dążeńiowy, napadowy, wybuchowy, wyjazdowy*. Tym bardziej zaciera się specyfika wyjściowego sufiksu *-owy*, jego odrzeczownikowy substancjalny charakter” (Kleszczowa 2003: 166). Warto w tym miejscu, choć w kilku słowach, wspomnieć o problemie budowania parafrazy słowotwórczej przymiotników odczasownikowych z *-owy*. Parafraza ta zależy mianowicie od kontekstu i może być sformułowana albo za pomocą rzeczownika odczasownikowego, albo przez odpowiedni czasownik, np. *przepustka wjazdowa* ‘przepustka na wjazd’, *brama wjazdowa* ‘brama, przez którą się wjeżdża’ (za: Urban 1998a: 28). Dowolność wyboru

⁵ Kolokacje, w jakich pokazujemy użycie przymiotników *mediowy, oknowy, modowy*, podajemy za wyszukiwarką internetową www.google.pl. Leksemy te, poza wyrazem *modowy* (notowanym przez Smółkową, zob. Smółkowa 2001), nie posiadają notacji słownikowej.

między tymi dwoma sposobami parafrazowania jest, jak twierdzą niektórzy badacze, ograniczona. B. Kreja uważa, że w przypadku słownictwa terminologicznego większość przymiotników lepiej parafrazuje się przy użyciu czasowników, np. *wybuchowa substancja* ‘mogąca wybuchnąć, wybuchająca’ (zob. Kreja 1996: 243–245, za: Urban 1998: 28). Zdaniem Urban ze stanowiskiem tym można się zgodzić, ale tylko po części. Badaczka twierdzi, iż interpretacja czasownikowa przymiotników na *-owy* jest faktycznie często lepsza niż rzeczownikowa i trzeba by ją traktować jako podstawową, np. *artykuł handlowy* to raczej ‘artykuł, którym się handluje’, a nie ‘artykuł podlegający handlowi’. Jeśli jednak, jak pisze Urban w artykule na temat wielomotywacyjności przymiotników, „pociąga to za sobą komplikacje w podziale strukturalnym derywatu, a w konsekwencji wydzielenie formantu izolowanego, wydaje się, że pierwszeństwo powinno się oddać [...] kryterium formalnemu” (Urban 1998a: 28). Mając bowiem do wyboru dwie parafrazy przymiotnika *rysunkowy* w kontekście *blok rysunkowy*, mianowicie ‘blok, w którym się rysuje’ oraz ‘blok, który przeznaczony jest do rysunków’, widać, że lepiej parafrazuje się przy użyciu czasownika. Uznawszy bowiem w powyższym przykładzie czasownik za podstawę utworzonego derywatu, zmuszeni jesteśmy do wydzielenia nietypowego formantu *-unkowy*. Z tej przyczyny Urban opowiada się za wyborem podstawy w postaci rzeczownika odczasownikowego, gdyż pozwala to, jej zdaniem, na zachowanie standardowego podziału derywatu z formantem *-owy*.

1.3. Wielofunkcyjność formantu *-owy*

Z interesującym nas formantem wiąże się jeszcze jedna istotna cecha, jaką jest jego wielofunkcyjność, a w konsekwencji niejednoznaczność. Kleszczowa, porównując okres staropolski ze współczesnym stanem polszczyzny w kontekście specjalizacji formantów, podkreśla to, że wygasa posesywny charakter omawianego formantu, co wynika ogólnie z tendencji do wycofywania się dzierżawczości z derywacji przymiotnikowej. Ta wartość znaczeniowa jest bowiem przenoszona z poziomu słowotwórczego języka na poziom składniowy (*ojcowy kapelusz* — *kapelusz ojca*) (Kleszczowa 2003: 167, zob. też Szlifarsztejnowa 1960). Formant *-owy*, podobnie zresztą jak *-ny*, jest niewyspecjalizowany funkcjonalnie. Oznacza to, że obsługuje on wszystkie trzydzieści trzy relacje semantyczne, wyróżnione przez Kallas (zob. Kallas 1985: 429, tabela II). Relacje te dotyczą związku między desygnatem rzeczownika określanego a desygnatem podstawy. Ustalając zatem znaczenie derywatów przymiotnikowych, w tym adiektywów zakończonych na *-owy*, określa się znaczenia kontekstowe, czyli bierze się pod uwagę właśnie funkcje, jakie pełnią one względem określanych rzeczowników. Trzeba zaznaczyć, że bywają i takie derywaty, które wchodzą w kilka relacji semantycznych, w zależności od określanego rzeczownika, posiadają więc one kilka znaczeń kontekstowych, jak na przykład przymiotnik *samochodowy*: 1) *silnik samochodowy* (relacja: całość względem części), 2) *salon samochodowy* (obiekt), 3) *transport samochodowy* (środek czynności) (za: Urban 1998b: 51). Poniżej przedstawiamy tylko wybrane role znaczeniowe, jakie wyrażane są przez użycia derywatów z formantem *-owy*. Przymiotniki w kontekstach określanych rzeczowników pochodzą z pracy Kallas (1984: 416–427).

1. Użycia subiektywne: *przedsiębiorstwo połowowe* ‘przedsiębiorstwo, które dokonuje połowów’.
2. Użycia obiektowe: *wymiana walutowa* ‘wymiana, której podlega waluta’.
3. Użycia posesywne: *skarby narodowe* ‘skarby, które należą do narodu’.
4. Użycia instrumentowe: *przyrządy pomiarowe* ‘przyrządy, za pomocą których dokonuje się pomiaru’, ‘przyrządy, które służą do pomiaru’.
5. Użycia materiałowe i wskazujące na wytwór: *nawierzchnia asfaltowa* ‘nawierzchnia wykonana z asfaltu’.
6. Użycia genetyczne: *miód lipowy* ‘miód, który pochodzi z lipy’.
7. Użycia kolektywne: *bór sosnowy* ‘bór, który składa się z sosen’.
8. Użycia partytywne: *materac sprężynowy* ‘materac, którego częścią są sprężyny’.
9. Użycia lokatywne: *prace polowe* ‘prace, które są wykonywane w polu’.
10. Użycia temporalne: *sen zimowy* ‘sen, który odbywa się zimą’.
11. Użycia symilatywne: *sweter śliwkowy* ‘sweter, który jest taki jak śliwka’.
12. Użycia zakresowe: *znaki nutowe* ‘znaki, które są nutami’.
13. Użycia kausalne: *dolegliwości nerwicowe* ‘dolegliwości, których przyczyną jest nerwica’.
14. Użycia celowe: *napad rabunkowy* ‘napad, którego celem jest rabunek’.

Tak więc wśród najważniejszych cech omawianego formantu *-owy* należy wyróżnić zwłaszcza jego aktywność słowotwórczą, wynikającą głównie z tego, że nie wywołuje on zmian alternacyjnych, przystosowujących podstawę derywacyjną do granicy międzymorfemowej. Po drugie, trzeba wspomnieć o wieloznaczności tego formantu, z jednej strony pozwala w sposób nieograniczony tworzyć nowe jednostki leksykalne i sygnalizować różnorodne, bogate treści, z drugiej zaś powoduje zbyt ogólną ogólność. Przesuwanie bowiem znaczenia w kontekst, z czym mamy do czynienia w przypadku przymiotników zakończonych na *-owy*, powoduje, że dany leksem staje się niesamodzielny semantycznie. Nie można zatem dokonać interpretacji jakiegoś komunikatu poza określonym kontekstem leksykalnym czy nawet zdaniowym. Wydaje się, że omówione tu problemy językowe mają istotny wpływ na różnorodność, a może raczej brak konsekwencji w sposobie definiowania przymiotników zakończonych na *-owy* w słownikach.

2. Sposoby definiowania przymiotników z formantem *-owy* w leksykografii

Ogólnorelacyjny charakter opisywanych tu przymiotników o znaczeniu ‘będący w relacji do tego, co nazywa podstawowy rzeczownik’ nie sprzyja budowaniu ścisłych, konsekwentnych definicji słownikowych. Gdy przegląda się wspomniane we wstępie pozycje leksykograficzne (SWJPDun, ISJP, USJP), uwagę może przykuć to, że nawet derywaty przymiotnikowe wyrażające tę samą relację semantyczną nie są objaśniane przy zastosowaniu tej samej „strategii definiowania”. Poniżej przytaczamy definicje wybranych przymiotników wyrażających relację materiałową.

metalowy		kakaowy		kakaowy	
ISJP		SWJPDun		USJP	
w artykule hasłowym — metal w zn. 1. metal to twarda, nieprzezroczysta, zwykle połyskliwa substancja (...), metalowy: <i>metalowy przemysł, komplet mebli z metalowymi okuciami</i>		przym. Ia, od rz. kakao w zn. 1. : Ziarno kakaowe.; 2. : Proszek kakaowy.; w zn. 3. : Napój, placek kakaowy. Lody kakaowe		1. przym. od kakao a) w zn. 1 kakao ‘proszek z nasion owoców kakaowca, używany jako podstawowy składnik przy wyrobie czekolady, także do sporządzania napoju o tej samej nazwie’ <ul style="list-style-type: none"> ○ Cukierki o smaku kakaowym. ○ Lody kakaowe. ○ Napój kakaowy. 	
mahoniowy		pomidorowy		pomidorowy	
ISJP		SWJPDun		USJP	
Mahoniowe jest to, co 1 ma związek z mahoniem, np. jest z niego zrobione. <i>Mieszkanie było urządzone z przepychem: mahoniowa boazeria, złote klamki..., lasy mahoniowe.</i>		przym. Ia 2. ‘dotyczący owocu pomidora; zwłaszcza: zrobiony, przetworzony z owoców pomidora’: Zupa pomidorowa. Sos, przecier pomidorowy. Przetwory pomidorowe.		2. ‘dotyczący pomidora — owocu, zrobiony z pomidorów’ <ul style="list-style-type: none"> ○ Przecier, sos pomidorowy. ○ Zupa pomidorowa. ○ Sok pomidorowy. 	

Jak pokazują powyższe przykłady, w ISJP przymiotniki zakończone na *-owy* mogą być opisywane w osobnych hasłach (zob. *mahoniowy*), mogą się też znaleźć w artykułach hasłowych leksemów, które stanowią ich podstawę słowotwórczą (zob. *metalowy*). Trzeba zaznaczyć, iż brak własnych artykułów hasłowych w ISJP nie dotyczy tylko przymiotników wyrażających relację materiałową (zob. *problemowy*, *mozaikowy*). We wstępie do ISJP (s. XVII) znajdujemy następujące wyjaśnienie tego sposobu hasłowania:

Liczne wyrazy pochodne [...] zostały potraktowane jako tzw. podhasła derywowane [...]. Pozwoliło to oszczędzić podawania przy nich definicji, które albo nie wnosząby nic nowego do znaczenia wyrazu podstawowego, albo modyfikowałyby je w ustalony i zawsze taki sam sposób.

Jako podhasła derywowane potraktowano:

Przy rzeczownikach:

przymiotniki ogólnorelacyjne, a więc takie, które zależnie od kontekstu wyrażają różne relacje między rzeczownikiem podstawowym a rzeczownikiem określonym przez przymiotnik i których znaczenie można by wyjaśniać za pomocą formuły „mający związek z” [...] (ISJP: XVII).

Jak jednak widać, również i w definicji przymiotnika *mahoniowy* fraza „mający związek z...” występuje, a o wyhasłowaniu tego przymiotnika w osobnym artykule hasłowym zdecydowało prawdopodobnie to, że sprecyzowana w definicji relacja znaczeniowa występuje statystycznie najczęściej.

Brak konsekwencji w budowaniu definicji widać także w USJP oraz SWJPDun. Raz bowiem jest zastosowana definicja strukturalna (zob. *kakaowy*), a w innym przypadku — strukturalno-znaczeniowa (zob. *pomidorowy*). Analizując wybrane trzy słow-

niki polszczyzny ogólnej, można się jednak doszukać kilku powtarzających się strategii leksykograficznych.

I tak pierwszą grupę tworzą definicje strukturalne⁶, a więc takie, które wskazują tylko na formalną relację definiowanego leksemu do jego podstawy słowotwórczej, co obrazują poniższe przykłady:

kularowy

SWJPDun	USJP
<i>przym. Ia</i> , od rz. kulary: Kularowe dyskusje, spotkania.	<i>książk. przym. od kulary</i> : Kularowe rozmowy, plotki.

magnesowy

SWJPDun	USJP
<i>przym. Ia</i> , od rz. magnes: igła, iglica, sztabka magnesowa	<i>fiz. techn. przym. od magnes w zn. 1</i> : Zamek magnesowy.

Do tej grupy zaliczyć można także wspomniany już nieco wcześniej sposób definiowania, który pojawia się w ISJP i polega na przeniesieniu danego przymiotnika do artykułu hasłowego wyrazu, od którego jest on derywowany. Takie działanie można by określić mianem „strategii unikowej”, gdyż dzięki jej zastosowaniu leksykograf zwolniony jest z konieczności tworzenia odrębnej definicji⁷.

Do drugiej grupy zaliczamy te definicje, w których wskazuje się na ogólnorelacyjne, nieuszczergólowione znaczenie przymiotnika. W definiensie pojawiają się wówczas sformułowania typu: ‘związany z czymś’, ‘ma związek z czymś’, ‘odnoszący się do czegoś’, ‘dotyczący czegoś’, na przykład:

kultowy	pomidorowy	balowy
SWJPDun	ISJP	USJP
<i>przym. Ia 1</i> . ‘mający związek z kultem bóstwa, z kultem religijnym, religią; obrzędowy’: Przybory, naczynia, szaty kultowe. Kultowy posążek. 2 . ‘mający związek z wielkim umiłowaniem kogoś, czegoś, najczęściej przesadną czcią, gorliwym kultywowaniem czegoś (szczególnie w odniesieniu do ruchów społecznych, ideologicznych itp.)’: Kultowe ubranie młodzieżowe. Fryzura kultowa.	1 . to taki, który ma związek z pomidorami: <i>Dziś na obiad zupa pomidorowa, szklanka soku pomidorowego</i> 2. Pomidorowa to zupa pomidorowa: <i>W stolówce jest zawsze pomidorowa.</i>	‘odnoszący się do balu — wielkiej zabawy tanecznej’ ○ Balowa suknia. ○ Balowy strój. ○ Sala balowa.

⁶ Systematyzacji definicji słownikowych dokonał Doroszewski, wyróżniając takie typy definicji, jak: realnoznaczeniowa, strukturalno-znaczeniowa, strukturalna, zakresowa, synonimiczna, gramatyczna (Doroszewski 1958: XXX–XXXI, zob. też Żmigrodzki 2005: 80–94).

⁷ Wprawdzie — jak czytaliśmy w przytoczonym fragmencie wstępu do ISJP, jedną z przyczyn takiej decyzji autorów jest „oszczędność miejsca”, jest to jednak uwarunkowanie czysto techniczne, które nie powinno rzutować na merytorycznie uzasadniony kształt opisu leksykograficznego.

Definicje te zawierają, co pokazują przytoczone przykłady, odwołanie do podstawy słowotwórczej opisywanego wyrazu. Uwagę zwraca również fakt, że w pierwszym, jak i w drugim sposobie definiowania, uściślenie znaczenia danego przymiotnika dokonuje się dopiero poprzez przywołanie właściwych danemu leksemowi kolokacji lub przykładów zdaniowych. Taka praktyka leksykograficzna bliska jest omówionym wcześniej rozważaniom teoretycznym z zakresu słowotwórstwa i jest objawem skłonności do przesuwania informacji o znaczeniu w kontekst, z czym mamy do czynienia także i w wypadku kolejnej strategii.

Trzecia grupa to z kolei takie definicje, w których definiensie wskazuje się na bardziej szczegółowe relacje między rzeczownikiem określanym a wyrazem zawartym w podstawie słowotwórczej. Ujawniane w słownikach relacje odwzorowują w większości ustalone przez K. Kallas role semantyczne i są one najczęściej wyrażane przez takie użycia derywatów przymiotnikowych, jak: użycia materiałowe (w definiensie pojawiają się wówczas sformułowania typu ‘zrobiony, wykonany z czegoś’, ‘zawierający coś’, zob. *aluminowy*), użycia celowe (w definiensie ‘mający na celu coś’, ‘służący czemuś’, zob. *pomocowy*), kauzatywne (‘spowodowany czymś’, zob. *głodowy*), użycia symilatywne (w definiensie ‘podobny do’, ‘jak coś’, ‘przypominający coś’, ale też ‘o kolorze’, ‘mający zapach, kolor, smak czegoś’, zob. *kakaowy*), użycia zakresowe ‘będący czymś’, ‘w postaci czegoś’, zob. *mozaikowy*), użycia charakterystyczne abstrakcyjne (cecha przypisana subiektywnie osobowemu, zob. *rozrywkowy*), użycia temporalne (w definiensie ‘odbywający się kiedyś’, zob. *wieczorowy*) oraz użycia lokatywne (w definiensie ‘odbywający się gdzieś’, ‘znajdujący się gdzieś’, zob. *lotniskowy*).

Oto przykłady:

aluminowy		pomocowy		głodowy	
USJP		USJP		ISJP	
‘zrobiony z aluminium, zawierający aluminium’		<i>książk.</i> ‘mający na celu pomaganie komuś, służący wspieraniu jakichś grup ludności’		1. Głodowy to taki, który jest spowodowany głodem: <i>Wtrącono go do lochu, gdzie miał zginąć śmiercią głodową..., choroba głodowa.</i>	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Blacha, folia aluminiowa. ○ Naczynia aluminiowe. Δ <i>techn.</i> Brąz aluminiowy zob. brąz w zn. 1.		<ul style="list-style-type: none"> ○ Pozarządowe organizacje pomocowe. ○ Fundusze pomocowe dla studentów. 			

kakaowy		mozaikowy		rozrywkowy		lotniskowy	
ISJP		USJP		ISJP		USJP	
2. ma kolor jasnobrązowy, taki jak ma kolor kakao: <i>Nosiła krótkie kakaowe spodenki</i>		1. <i>bud. archit.</i> ‘będący mozaiką lub ozdobiony mozaiką’		2. ktoś, kto jest r., lubi się bawić i oczekuje od życia głównie rozrywki. Potocznie. <i>Obok wynajmują mieszkanie takie bardziej rozrywkowe dziewczynki, odwiedzają je różni panowie.</i>		‘znajdujący się na lotnisku, związany z lotniskiem’	
		<ul style="list-style-type: none"> ○ Mozaikowy obraz. ○ Mozaikowe posadzki. ○ Parkiet mozaikowy. ○ Mozaikowy blat stołu. ○ Lustro w mozaikowej ramie. 				<ul style="list-style-type: none"> ○ Komisariat lotniskowy. ○ Opłata lotniskowa. ○ Pracownicy lotniskowi. 	

Trzeba zaznaczyć, że zacytowane powyżej definicje są, tak jak i te z poprzedniej grupy, definicjami strukturalno-znaczeniowymi. W każdej z nich występuje bowiem nawiązanie do podstawy słowotwórczej, np. *alumiowy* ‘zrobiony z aluminium’ czy *kakaowy* ‘ma kolor jasnobrązowy, taki jak ma kolor kakao’. Ponadto warto zwrócić uwagę, iż do trzeciej grupy przynależą też i takie opisy, które skomplikowaną relację między desygнатem rzeczownika określanego a desygнатem podstawowym precyzują poza właściwym ciągiem definicyjnym. To „skomplikowanie znaczeniowe” wynika mianowicie z tego, że dany przymiotnik wyraża treść niezrozumiałą bez znajomości kontekstu, np. historycznego, jak jest w przypadku leksemu *kapturowy*:

kapturowy

ISJP
Sądy kapturowe to sądy, które działają nieoficjalnie i skrycie, zwykle wydając wyroki śmierci. Wyroki kapturowe to wyroki takich sądów: <i>pięcioletni okres stanu wyjątkowego, sądów doraźnych, morderstw kapturowych</i> . (Nazwa nawiązuje do tego, że osoby zasiadające w takich sądach miały często twarze ukryte w kapturach).

Nie może umknąć uwadze fakt, że wśród omawianej trzeciej grupy definicji pojawiają się także definicje zakresowe, które polegają na wskazywaniu zakresu desygnatów, do jakich można odnieść dane hasło. Jako przykład podajemy sposób wyjaśnienia w USJP znaczenia takich przymiotników, jak *wieczorowy*, *szeryfowy* oraz *wyścigowy*.

wieczorowy	szeryfowy	wyścigowy
USJP	USJP	USJP
<p>1. ‘o stroju: stosowany na wieczór (na przyjęcie, bal odbywające się wieczorem)’</p> <ul style="list-style-type: none"> o Suknia wieczorowa. o Toaleta wieczorowa. <p>2. ‘o nauce, kształceniu: odbywający się wieczorem, zwykle przeznaczony dla osób pracujących’</p> <ul style="list-style-type: none"> o Studia wieczorowe. 	<p><i>druk.</i> ‘o czcionce: mający szeryfy’</p>	<p>‘o koniach, pojazdach, sprzęcie sportowym: biorący udział w wyścigach, używany do wyścigów’</p> <ul style="list-style-type: none"> o Koń wyścigowy. o Rower wyścigowy. o Tor wyścigowy.

Jak pokazuje dokonany przegląd definicji przymiotników zakończonych na *-owy*, autorzy najnowszych słowników ogólnej polszczyzny nie stosują ściśle określonych, a następnie przestrzeganych strategii leksykograficznych w sposobie definiowania tych adiektywów. Widać, że w wybranych tu słownikach artykuły hasłowe derywatów przymiotnikowych nie są tworzone zgodnie z przyjętym z góry schematem. Najbardziej podobne są do siebie definicje zaproponowane przez autorów ISJP, co wiąże się z ogólną koncepcją tego dzieła i takimi jego cechami, jak kontekstowość, analityczność, niencyklopedyczność, jasność oraz naturalność (zob. Bańko 2001: 78–91 oraz Żmigrodzki 2005: 94–95). Nie w pełni wyjaśnia to jednak przyczyny tego, że niektóre z interesują-

cych nas przymiotników mają własne hasła, a niektóre zostały przypisane do artykułów hasłowych leksemów będących ich podstawami słowotwórczymi. W opracowywaniu koncepcji sposobu definiowania adiektywów z formantem *-owy* najistotniejszy wydaje się zatem wybór jednej strategii leksykograficznej, która będzie konsekwentnie stosowana i posłuży ujednoczeniu definicji.

3. Najważniejsze zasady opisu przymiotników relacyjnych w *Wielkim słowniku języka polskiego*

Po skrótowym prześledzeniu literatury przedmiotu i najnowszych propozycji opisu, przede wszystkim semantycznego, przymiotników w słownikach, przedstawimy kilka dezyderatów do opisu interesujących nas leksemów w WSJP.

1. Zgodnie z koncepcją WSJP (por. zwłaszcza Żmigrodzki i inni 2007) każdy obiekt leksykograficzny będzie w tym słowniku opisywany w odrębnym hasle (jako „obiekty leksykograficzne” traktujemy m.in. nieciągłe jednostki leksykalne, frazemy, przysłowia, skrzydlate słowa). Konsekwencją tego założenia jest, oczywiście, opisywanie wszystkich przymiotników relacyjnych w odrębnych hasłach o pełnej strukturze. Rozwiązanie, zastosowane w ISJP, polegające na umieszczaniu wybranych przymiotników relacyjnych w podhasłach haseł rzeczownikowych, choć praktykowane w zagranicznej leksykografii, należy zatem odrzucić.

2. Teoretycznie nie ma powodu, aby struktura artykułu hasłowego przymiotnika relacyjnego odbiegała — jeżeli idzie o liczbę pól — od struktury innych haseł. Można założyć, że pewne pola, np. WYMOWA, RELACJE SEMANTYCZNE, PRZYSŁOWIE, SKRZYDLATE SŁOWA, nie będą wypełnione w większości takich haseł, lub nawet że nigdy nie będą wypełnione, jednak na obecnym etapie badań nie chcielibyśmy tej struktury redukować.

3. W zakresie opisu znaczenia chcielibyśmy ująć możliwie jak najwięcej znaczeń, nazywanych kontekstowymi, w związku z tym proponować będziemy dość wąskie definicje znaczeniowe, powiązane z kolokacjami ilustrującymi poszczególne użycia. Problem, jaki się w tym momencie wyłania, jest taki, że postępując w ten sposób, możemy się narazić na niebezpieczeństwo zbytniego rozdrobnienia opisu i tworzenia definicji znaczeniowych nawet dla pojedynczych użyc/ kolokacji. Aby tego uniknąć, można by przyjąć dwustopniową strukturę opisu znaczenia: na poziomie wyższym dać definicję „ogólnorelacyjną”, a na niższym przykładowe precyzacje tych relacji (pojawiają się tu, tak jak w słownikach wcześniej cytowanych, opisowe nazwy poszczególnych relacji). Składnik *m.in.*, użyty w definicji wyższego rzędu, pokazywałby, że następujący dalej ciąg „podznaczeń” nie jest skończony. W ten sposób w hasle ustala się hierarchizacja znaczeń. Na przykład hasło *kakaowy* miałoby (przynajmniej) dwa główne znaczenia: ogólnorelacyjne i drugie (zwyczajowo wyodrębniane), opisujące nazwę koloru:

kakaowy⁸

PODHASŁO	1
DEFINICJA	związany z kakao, m.in.:
PODPODHASŁO	a
DEFINICJA	będący kakao
KOŁOKACJE	smak, proszek~
PODPODHASŁO	b
DEFINICJA	zrobiony z kakao lub mający w swoim składzie kakao
KOŁOKACJE	cukierek, krem, kisiel, likier, napój, tort ~, lody kakaowe
PODPODHASŁO	c
DEFINICJA	pochodzący z kakaowca (drzewa)
KOŁOKACJE	blonnik ~, ziarno kakaowe
PODHASŁO	2
DEFINICJA	koloru jasnobrazowego, takiego jak kakao
KOŁOKACJE	kolor ~

Wydzielenie znaczenia: ‘koloru jasnobrazowego, takiego jak kakao’ może się wydawać niepotrzebne; wszak to też znaczenie relacyjne leksemu *kakaowy* (por. wykaz z listy powyżej — 1.3.), jednak wydaje się uzasadnione strategią definiowania kolorów — hipotetyczna definicja: ‘koloru takiego jak kakao’, bez bliższego jego określenia, może się okazać niejasna, a już na pewno nie można by zaakceptować innych, analogicznie skonstruowanych eksplikacji, np. *łososiowy* ‘koloru takiego jak łosoś’.

4. Jeśli przymiotnik relacyjny jest motywowany przez różne znaczenia leksemu rzeczownikowego, należy to odzwierciedlić w strukturze hasła przez przypisanie znaczeń motywowanych przez poszczególne sensory podstawy do osobnych podhasel, np.:

pomidorowy

PODHASŁO	1
DEFINICJA	związany z pomidorem — rośliną
KOŁOKACJE	krzak ~
PRZYKŁAD	
PODHASŁO	2
DEFINICJA	związany z pomidorem — owocem, m.in.:
PODPODHASŁO	a
DEFINICJA	zrobiony z pomidorów (owoców)
KOŁOKACJE	koncentrat, sok, przecier, sos ~; pasta, zupa pomidorowa
PODPODHASŁO	b
DEFINICJA	zawierający dodatek pomidorów
KOŁOKACJE	kurczak, pasztet ~
PODPODHASŁO	c
DEFINICJA	wykonywany przy użyciu pomidorów
KOŁOKACJE	bitwa pomidorowa

⁸ W tym miejscu prezentujemy tylko fragment struktury artykułów hasłowych, bezpośrednio związany z rozróżnianiem i definiowaniem znaczeń.

Na marginesie dodajmy, że nie widzimy powodu, żeby tworzyć hasło rzeczownikowe *pomidorowa* o znaczeniu ‘zupa pomidorowa’ (hasło takie jest np. w USJP, a w ISJP jest podhasło z definicją). Zjawisko, o którym takie hasło informuje, jest maksymalnie seryjne i możliwe do odnotowania przy każdej nazwie zupy, a fakt częstszego występowania leksemu *pomidorowa* w zn. *zupa pomidorowa* niż np. *ogonowa* w zn. *zupa ogonowa* nie powinien wpływać na różnicowanie opisu tych dwóch połączeń. O tym, że przymiotnik *pomidorowa* może być użyty w znaczeniu *zupa pomidorowa*, będziemy informować w tzw. notach o użyciu (jest to pole możliwe do wprowadzenia w każdym hasle, przeznaczone do umieszczania w nim mniej typowych informacji dotyczących danej jednostki leksykalnej).

5. Podobnie będzie się rozwiązywać problem przymiotników motywowanych przez podstawy o różnej etymologii, jak np. *metalowy*:

metalowy

PODHASŁO	1
DEFINICJA	związany z metalem — substancją, m.in.:
PODPODHASŁO	a
DEFINICJA	wykonany z metalu
KOLOKACJE	pręt, zawias ~, metalowa klamka, metalowe okucie
PODPODHASŁO	b
DEFINICJA	związany z obróbką metali i ich przetwarzaniem
KOLOKACJE	przemysł ~
PODPODHASŁO	c
DEFINICJA	zajmujący się sprzedażą artykułów z metalu
KOLOKACJE	sklep ~
PODHASŁO	2
DEFINICJA	związany z muzyką heavy metal
KWALIFIKATOR	środ.
KOLOKACJE	zespół, koncert ~, muzyka metalowa

W USJP znaczenie, opisane tu jako podhasło 2, jest ujęte w odrębnym artykule hasłowym, gdyż uznaje się je za pochodne od *metal* II, (‘muzyka heavy metal’, o źródłosłowie angielskim). Jak ustalono, w WSJP etymologia nie jest podstawą tworzenia osobnych haseł, tak więc będzie jedno hasło o postaci **metalowy**, tak jak i jedno hasło rzeczownikowe **metal**.

6. Ilustracja materiałowa będzie obejmować przede wszystkim kolokacje, które, podobnie jak przykłady zdaniowe, czerpać będziemy z dostępnych korpusów tekstowych, a w miarę możliwości także z innych źródeł (na potrzeby słownika planuje się dodatkową ekscerpcję materiałów nieuwzględnionych w korpusach).

7. Powiązane z przymiotnikami relacyjnymi jednostki nieciągle będziemy objaśniać w osobnych artykułach hasłowych. Np. pod hasłem *kakaowy* USJP podaje trzy takie jednostki: *ziarno kakaowe*, *drzewo kakaowe* i *masło kakaowe*, wiążąc je z hipotetycznym znaczeniem przymiotnika *kakaowy*: ‘przym. od kakao w zn. 3 [‘ziarno kakaowca’]’. W WSJP będą to po prostu jednostki wymienione w artykule hasłowym **kakaowy**, po ich wybraniu przez użytkownika otworzą się pełne hasła, opisujące je.

8. Projektując opis przymiotników relacyjnych, należałoby jeszcze rozwiązać problem sygnalizowania w haśle opisującym dany przymiotnik jego ewentualnego dubletu, utworzonego od tej samej podstawy (np. przytaczane wyżej *modny/modowy*, *okienny/oknowy*). Można to uczynić na różne sposoby:

- a) w polu WARIANT;
- b) w osobnym polu zawierającym odsyłacz, np. w haśle *modny* — *por.:* **modowy**;
- c) w nocie o użyciu; jej postać należałoby jednak ustalić.

Możliwość a) jest kontrowersyjna ze względu na „czystość metodologiczną”, ponieważ jednostki, które wypisywalibyśmy w tym polu, nie są wariantami jednostek hasłowych. Obiecująca wydaje się wersja b), można by ją zastosować także do innych spotykanych w systemie leksykalnym przykładów paronimii, typu *adaptować* — *adoptować*, równie dobrze można by jednak zawrzeć to odesłanie w odpowiednio skonstruowanej nodzie o użyciu.

4. Podsumowanie

Przedstawione w tym artykule konstatacje i propozycje, jak się wydaje, można by również odnieść do innych typów słowotwórczych przymiotników relacyjnych. Nie wykluczamy, że w konfrontacji z szerszym materiałem część przedstawionych tu sugestii może ulec modyfikacji, z korzyścią dla adekwatności przyszłego opisu leksykograficznego.

Bibliografia

- Bańko M., 2001, Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym, Warszawa.
- Buttler D., 1984, Repartycja semantyczna dubletów słowotwórczych. Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku, *Poradnik Językowy*, z. 5, s. 277–289.
- Doroszewski W., 1958, Wstęp, [w:] *Słownik języka polskiego PAN*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Grybosiova A., 1980, Językowe wyznaczniki oficjalności aktu mowy w audycjach radiowych, [w:] *Współczesna polszczyzna i jej odmiany*, red. H. Wróbel, Katowice, s. 48–55.
- 2003, Wpływ sytuacji na strukturę gramatyczną tekstu informacji radiowej, prasowej i telewizyjnej, [w:] *tenże*, *Język wtopiony w rzeczywistość*, Katowice, s. 81–92.
- Grzegorzyczkowa R., Puzynina J., 1984, Problemy ogólne słowotwórstwa, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 307–331.
- Heinz A., 1956, Uwagi nad funkcją znaczeniową przymiotnika odrzeczownikowego, *Język Polski* XXXVI, s. 257–274.
- Jadacka H., 2001, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa.
- Kallas K., 1984, Słowotwórstwo przymiotników, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa, s. 408–455.
- Kleszczo K., 2003, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.
- Kowalski W., 1982, Metody leksykograficznego opisu hasel przymiotników odrzeczownikowych w języku polskim, *Poradnik Językowy*, z. 6, s. 397–406.

- Kurkowska H., 1951, Uwagi o żywotnych typach słowotwórczych przymiotników, *Poradnik Językowy*, z. 1, s. 3–7.
- Kwiek-Osiowska I., 1992, Odrzecznikowe przymiotniki tworzone formantem sufiksальnym *-owy* we współczesnym języku polskim (na wybranych przykładach), *Język Polski* LXXII, s. 60–64.
- Miołek J., 1983, *Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie*, Wrocław.
- Satkiewicz H., 1969, Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego, Warszawa.
- Smółkowa T., 2001, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków.
- Smółkowa T., Tekiel D., 1977, *Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki*, Wrocław.
- Szliferszteinowa S., 1960, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław.
- Urban M., 1998a, O podzielności na temat słowotwórczy i formant w związku z wielomotywacyjnością przymiotników, *Poradnik Językowy*, z. 4–5, s. 23–32.
- 1998b, Słowotwórcza zależność motywacji semantycznej przymiotników od kontekstu rzeczownikowego, „*Poradnik Językowy*”, z. 1–2, s. 49–56.
- 2004, Przymiotniki odrzecznikowe z formantem *-ny* i formantami zawierającymi sufiks *-ny* we współczesnym języku polskim, [w:] *Studia z gramatyki i semantyki języka polskiego*, red. A. Moroz, M. Wiśniewski, Toruń.
- 2006, *Współczesne przymiotniki odrzecznikowe z wybranymi formantami sufiksальnymi*, Toruń.
- Żmigrodzki P., 2005, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, wyd. II uzup., Katowice.
- Żmigrodzki P., Bańko M., Dunaj B., Przybylska R., 2007, *Koncepcja Wielkiego słownika języka polskiego — przybliżenie drugie*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków, s. 9–21.